

Buhârî'nin *Sahîh*'inde Kavram Olarak Duâ ve İman ile İlişkisi

The Concept of Invocation in al-Bukhârî's *Sahîh* and its Relation to Faith

Mirza TOKPINAR*

Abstract: Al-Bukhârî reports the invocation (*du'â*) hadîths in 80. Chapter of his noted classic book, *al-Câmi'u's-sahîh*. In this particular chapter he does not make any explanation about the conceptual meaning of invocation (*du'â*). However, in the second section of his book, namely "Book of Faith" (*Kitâbu'l-Îmân*), he demonstrates that the meaning of the word "invocation" (*du'â*) in 77. Verses of *el-Furkan* Chapter of Qur'an is "faith" (*Îmân*). However, this explanation of al-Bukhârî does not exist in some editions of his work. Moreover, he does not elaborates on why invocation means faith and what is the source of this statement. In this study Al-Bukhârî's so called statement is examined and the sources of it is probed.

Citation: Tokpınar, Mirza, "Buhârî'nin *Sahîh*'inde Kavram Olarak Duâ ve İman İle İlişkisi" (in Turkish), *Hadis Tetkikleri Dergisi*, (HTD), XI/1, 2013, p. 7-25.

Keywords: al- Bukhârî, *al-Câmi'u's-sahîh*, Invocation, Faith

Giriş

Buhâra'lı büyük hadis bilgini Muhammed b. İsmâil el-Buhârî (194-256/810-870), bir hadisçi olduğu kadar aynı zamanda, çeşitli İslâmî ilimlere, meselâ kelâm ilmine ait konulardan kulun fiilinin yaratılması hakkında *Halku ef'âli'l-'ibâd*¹ ve fıkıh ilmi konularından namazda elleri kaldırma hakkında *Ref 'u'l-yedeyn fi's-salât*² ve cemaatle namaz kılarken imamın arkasında kıraat konusunda *el-Kirâatu halfe'l-imâm*³ gibi kitaplar yazan bir bilginidir.⁴ Hadis ricâli konusunda yazdığı *et-Tarihu'l-kebir*⁵ ise hadisçilerin, ricâl konusunda en

* Doç. Dr. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, hadis, tokpınar@hotmail.com

¹ Tam adı: *Halku Ef'âli'l-'ibâd ve'r-red 'ale'l-Cehmiyye ve ashâbi't-ta'til*, thk: Fehd b. Süleymân el-Füheyd, Riyâd 2005.

² Beyrut 1996.

³ thk: Ali Abdulbâsıt Mezîd, Kâhire 2001.

⁴ Ebû Abdullâh Muhammed b. İsmâil el-Buhârî ve eserleri hakkında bilgi için bk. Kemal Sandıkçı, *İlk Üç Asır İslam Coğrafyasında Hadis*, Ankara 1991, s. 448-455.

⁵ Haydarâbâd 1943.

önemli kaynaklarından ve sıklıkla kullandığı bir eserdir. Onun bir başka en önemli eseri olan *el-Câmi'u's-sahîh*⁶ adıyla meşhur kitabı da hadis ilmine dair bir eser olmakla birlikte yalnızca bir hadis kitabı değildir. *el-Câmi'u's-sahîh*, çoğunlukla hadislerden hareketle ama aynı zamanda âyetleri de önceleyerek, sahâbe kavli, fukaha icthadları ve el-Buhârî'nin kendisinin icthad ve görüşlerini de içeren İslâm kaynaklarındandır.

Konumuz el-Buhârî'nin, bilginlerin çoğunluğu tarafından Kur'ân'dan sonra İslâm'ın en önemli ikinci kaynağı kabul edilmiş bu eseri, 'ale'el-ebvâb yani konularına göre hadislerin tasnif edildiği musannef türüne dâhil hadis kitaplarındandır. İçeriğini oluşturan konulara ait hadislerle geçmeden önce el-Buhârî, genellikle hadisleri nakletmeden, hadislerle açıklamak istediği konuya dair açıklamalarda bulunur. Bilginlerin yerinde bir tespitle *fikhu'l-Buhârî fi terâcimih* diyerek açıkladıkları gibi, önce o konu hakkında bilgi verir ve konunun kavramlarını açıklarken bu arada ele aldığı konu hakkındaki düşüncelerini öncelikle, Kur'ân'dan âyetlerle ve bazı hadislerden kısa cümleler hâlinde alıntılarla delillendirir. Bazı kavramları da bir yandan kendi bilgi ve düşüncesi ile açıklarken bir kısmını da Fuad Sezgin'in, *Buhârî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar* adlı kitabında uzun uzun anlattığı gibi kaynaklardan naklen aktarır.⁷ *el-Câmi'u's-sahîh*'i okuyanın kolayca anlayabileceği bu gerçek,⁸ yararlanılan kaynaklardan nakledilenlerle birlikte özellikle el-Buhârî'nin bilgisi, birikimi ve anlayışı özelinde İslâmî kavramları yeniden düşünüp araştırmayı ve bazı tespitler yapmayı gerekli kılmaktadır.

Bu gerçekten hareketle *el-Câmi'u's-sahîh*'in ikinci kitabı olan *Kitâbu'l-Îmân* bölümünde, îman kavramı ile ilgili olarak el-Buhârî, görüşlerini serdedir ve el-Furkân sûresinin 77. âyetinde geçen “لَوْ لَا دُعَاؤُكُمْ رَبِّي لَمَا يَغْبَأُ بِكُمْ رَبِّي / De ki: duânız olmasa Rabbim size değer vermez.”⁹

Cümlesindeki duâ kelimesini açıklarken “*duânın lügatte îman anlamında olduğu*” yönündeki tespit ettiği bu ifadenin¹⁰ derinliğine ve kaynakları bakımından incelenmesi gerektiği kanaatine vardık. Elinizdeki çalışma bu düşünceden doğmuştur.

⁶ Eserin asıl adı, *el-Câmi'u'l-musnedü's-sahîhu'l-muhtasar min umûri Rasûlillâh sallallahu 'aley ve sellem ve sünenihî ve eyyâmihî*'dir. Bk. İ. Lütfi Çakan, *Hadis Edebiyatı*, İstanbul 1997, s. 54. Talat Koçyiğit ise *el-Câmi'u's-sahîhu'l-musnedu'l-muhtasar min umûri Rasûlillâh sallallahu 'aley ve sellem ve sunenihî ve eyyâmihî* şeklinde verir. Bk. Talat Koçyiğit, *Hadis Tarihi*, Ankara 1981, s. 255.

⁷ Fuad Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar*, İstanbul 1956, s. 117-158.

⁸ *el-Câmi'u's-Sahîh*'i bir de içeriğinde açıklanan kavramlar yönüyle araştırmak önemli bir çalışma konusudur.

⁹ el-Furkân, 25/77.

¹⁰ el-Buhârî, *el-Camiu's-Sahîh*, neşr: Şu'ayb el-Arnaût ve Âdil Murşid, I-V, Beyrut 2011, Kitabu'l-Îman, 2 (I, 12)

İslâmî algıda çok önemli yer işgal eden duâ-îman ilişkisini, özellikle akaid-kelam bağlamında ve tefsir, hadis ve başka İslâmî disiplinlerden de yararlanarak araştırmanın ayrı bir çalışma konusu olacak kadar geniş tutulması gerekir. Ancak biz, yalnızca el-Buhârî'nin *el-Câmi'û's-sahih*'teki söz konusu ettiğimiz ifadesi bağlamında konuyu ele alacağız.

el-Buhârî ve Eseri *el-Câmi'û's-sahih*

Ebû Abdullâh Muhammed b. İsmâil el-Buhârî 194/810 yılında Buhâra'da doğmuştur. Memleketinde 204/820 yılında on yaşında iken hadis tahsiline başlamış, 210/826 yılına kadar sürdürdüğü hadis tahsilinde on altı yaşına geldiğinde Abdullâh b. el-Mubârek (ö. 181/797) ve Vekî' b. el-Cerrâh'ın (ö. 197/812) kitaplarını ezberlemiştir. İlim için ilk yolculuğuna da (rihle) yine on altı yaşında annesi ile birlikte hacca gittiğinde başlamıştır. Hac için gittiği Mekke ve Medine'den sonra dönemin hadis merkezleri olan Kûfe, Basra, Bağdat, Vâsıt, Şâm, Humus, Mısır, Belh, Rey, Merv ve Nisâbûr'a yolculuklar yapmış, gittiği merkezlerin hadis âlimi olan yaklaşık bin şeyhten hadis almıştır. Hadis merkezlerinden bir kısmına birden fazla gittiği de olmuştur. Kırk yıl süren seyahatleri boyunca el-Buhârî, hadis tahsilinin sonunda bu ilimde üstad ve hadis ilimlerinin her birinde otorite olmuştur. Hicri 256/870 yılında, doğduğu Buhâra yakınlarında bulunan Hartenk'te vefat etmiştir.¹¹ Zühdü ve Kur'ân'a düşkünlüğü ile bilinen el-Buhârî, zevk olarak yalnızca ok atıcılığını severdi ve bu konuda da usta olduğu söylenirdi. Önemli kitapların müellifi olan el-Buhârî, yalnız hadis alanında değil rical ilminde de bir otorite olup önemli eserler vermiştir. Ayrıca İslâmî ilimlere dair bu iki alan dışında da önemli sayıda kitap yazan bir müelliftir.¹²

Kur'ân'dan sonra İslâm'ın en önemli ikinci kaynağı kabul edilen *el-Câmi'û's-sahih*'i ise el-Buhârî'nin, hocası İshâk b. Râhûye'nin (ö. 238/852) isteği üzerine kaleme aldığı nakledilir.¹³ Altı yüz bin hadisten seçilerek yalnızca sahih hadislerin alındığı eser, son baskıdaki numaralandırmaya göre mükerrerleriyle birlikte 7563 hadis ihtiva etmektedir.¹⁴ Bu sayının mükerrerlerle birlikte 9082, mükerrerler hariç 2791 olduğu da nakledilmiştir.¹⁵

¹¹ Kemal Sandıkçı, *İlk Üç Asır İslam Coğrafyasında Hadis*, s. 448; İ. Lütfi Çakan, *Hadis Edebiyatı*, s. 53.

¹² Kemal Sandıkçı, *a.g.e.*, s. 454-455. el-Buhârî hakkında geniş bilgi için bkz. Ebu'l-Haccac Cemâlüddin Yûsuf b. Abdurrahmân b. Yûsuf el-Mizzî, *Tehzibu'l-Kemâl fi esmâi'r-ricâl*, tahk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Beyrut 1992, XXIV, 430-468; Ebû Abdullâh Muhammed b. Ahmed ez-Zehebi, *Siyeru A'lâmi'n-nubelâ*, tahk. Şu'ayb el-Arnaût-Sâlih es-Semer, Beyrut 1996, XXII, 393-393; a.mlf. *Tezkiratu'l-huffâz*, Haydarâbâd 1375-1377/ 1955-1958, II, 555-557; Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, *Tehzibu't-Tehzib*, Beyrut 1991, V, 33-38.

¹³ İbn Hacer, *Hedyu's-sârî*, tahk. Muhibbuddin Hatib, Kahire 1986, s. 6-7.

¹⁴ bk. el-Buhârî, *el-Câmi'û's-sahih*, neşr: Şuayb el-Arnaût ve Âdil Murşid, V, 309.

¹⁵ İ. Lütfi Çakan, *a.g.e.*, s. 54-55. *el-Câmi'û's-Sahih* hakkında geniş bilgi için bkz. Kemal Sandıkçı,

***el-Câmi'ü's-Sahîh*'inin Rivâyeti ve Kaynakları**

Konumuz bakımından *el-Câmi'ü's-sahîh*'in rivâyeti hakkında önce kısa bilgi vermemiz gerekmektedir. Eser, bizzat müellif tarafından okutulmuş ve rivâyetine icazet verilmiştir. Müellif tarafından on binlerce talebeye okutulan kitabın bin kadar râvisinin bulunduğu kabul edilir. Müelliften eseri bizzat okuyup nakleden beş râvinin ismi bilinmektedir. Bunlar da el-Firebrî (ö. 320/932), en-Nesefî (ö. 295/907), en-Nesevî (ö. 290/902), el-Bezdevî (ö. 329/940) ve el-Mehâmîlî'dir (ö. 330/941).¹⁶

Mehmet Yaşar Kandemir, Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından neşredilen İslâm Ansiklopedisinde *el-Câmi'ü's-sahîh*'in rivâyet tariklerini aşağıdaki şema ile gösterir:¹⁷

Günümüzde matbu *el-Câmi'ü's-sahîh* nüshaları Yûnûnî (ö. 701/1301-2) nüshalarına dayanmaktadır.¹⁸ Yûnûnî nüshası da biraz sonra göstereceğimiz üzere, yalnızca el-Firebrî rivâyetine istinad ediyor ise de esas itibarıyla o, eserin Firebrî'den nakledilen nüshalarını büyük ölçüde bir araya getirmiştir.¹⁹ Ayrıca Yûnûnî nüshası da Ebû Zerr el-Herevî (ö. 434/1043) rivâyeti ile *el-Câmi'ü's-sahîh*'i günümüze taşımıştır.²⁰ Günümüzde yaygın olarak kullanılan nüshanın Yûnîni tarikini ilerleyen satırlarda ayrıca göstereceğiz.

Sahîh-i Buhârî Üzerine Yapılan Çalışmalar, Ankara 1991.

¹⁶ İ. Lütfî Çakan, *a.g.e.*, s. 56.

¹⁷ M. Yaşar Kandemir, *DİA*, "el-Câmi'ü's-sahîh," İstanbul 1993, VII, s. 117. *el-Câmi'ü's-sahîh*'in rivâyeti ve baskıları hakkında geniş bilgi için bk. İ. Lütfî Çakan, *a.g.e.*, s. 56-59.

¹⁸ Ebû'l-Huseyn Şerefuddin Ali b. Muhammed el-Yûnîni hakkında geniş bilgi için bk. Fatma Kızıl, *DİA*, "Yûnîni, Ali b. Muhammed," İstanbul 2013, XLIII, 595-596.

¹⁹ *el-Câmi'ü's-sahîh*'in rivâyeti hakkında geniş bilgi için bk. İ. Lütfî Çakan, *Hadis Edebiyatı*, s. 56-58.

²⁰ İ. Lütfî Çakan, *Hadis Edebiyatı*, s. 58.

Kavram Olarak Duâ²¹

Duâ kavram olarak, akademik literatürde ve halk algısında genellikle, Allah'tan istenilen ihtiyaçlarla ilgisi sebebiyle ve yapılan duâların kabul olup olmayacağı, duânın adabı vb. konular bağlamında ele alınır. O kadar ki gerek duânın kabul olup olmayacağı ve benzeri sorulara cevap bulma amacıyla, gerekse Kur'ân ve hadis kaynaklı duâlar üzerine Türkiye'de yazılmış belki yüze yakın kitap ve diğer çalışmalar bulunmaktadır.²² Bu çerçevede yazılan kitapların bir kaçını hariç tutarsak, neredeyse tamamında duânın, anlamı ve kavram olarak îmanla ilişkisinin ele alınmadığı ya da bu konuya birkaç cümle ile değinildiği görülmektedir. O nedenle el-Buhârî'nin böyle bir açıklamada bulunması gerçekten çok ilginç ve önemlidir.

Sözlükte duâ

Duâ kelimesi Arapça d-a-v/de'â kökünden mastardır, da'vet kullanılışı da vardır. Çoğulu ed'îye ve de'avât şeklindedir. Kelime sözlükte yalın haliyle, rağbet etmek, nida etmek, ünlemek, çağırarak, ismiyle çağırarak, imdat istemek demektir.

وَادْعُوا شُهَدَاءَكُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ

"Allah'tan başka şahitlerinizi çağırın; eğer doğru söyleyenler iseniz"²³

وَاللَّهُ الْأَسْمَاءَ الْحُسْنَىٰ فَادْعُوهُ بِهَا.

"En güzel isimler Allah'ındır. O halde O'na o güzel isimlerle duâ edin."²⁴

هُوَ الْحَيُّ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ فَادْعُوهُ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ.

"O, Hayy'dir. O'ndan başka ilah yoktur. Dini O'na has kılarak O'na duâ edin."²⁵

Âyetlerinde bu anlamlarda kullanılmıştır. Şu âyette de ibadet etmek anlamındadır:

الَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ عِبَادًا أُمْتًا لَكُمْ

²¹ Bu konuda *Diyanet İslam Ansiklopedisi*'nde (DİA) önemli üç ayrı madde yayınlanmıştır. Geniş bilgi için bk. *DİA*, "Duâ," IX, 529 vd.

²² Halkın duâlara yakınlığı ve ihtiyacı sebebiyle bu durumu maddi kazanca çevirmek için kitap yayınlayanları da bu hesaba katmak gerekir. Yalnızca halka dönük ancak seviyeli ihtiyacı doğru bir yaklaşımla karşılayan bir çalışma olarak hadisçi merhum hocam Prof. Dr. Cemal Sofuoğlu'nun *Diyanet yayınları* arasında çıkan kitabı bunun dışındadır. Bk. C. Sofuoğlu, *Açıklamalı duâ Kitabı*, Ankara 1995. Türkiye'de duâ konusunu ele alan kitapların miktarı hakkında bir fikir sahibi olmak için internet üzerinden kitap satan sitelere göz atmak yeterlidir.

²³ el-Bakara, 2/23. İbn Manzûr, bu âyette duâ kelimesininin yardımcı çağırarak demek olduğunu el-Ferrâ'dan nakleder. Bk. *Lisânu'l-Arab*, Dâru Sâdır, Beyrut, trs., XIV, 257.

²⁴ el-A'râf, 7/180.

²⁵ el-Mü'min, 40/65.

“Allah'ı bırakıp da ibadet ettiğiniz putlar sizin gibi, Allah'ın yarattığı kullardır.”²⁶

Kelime *bi* cer harfiyle kullanıldığında istemek, *ilâ* cer harfiyle kullanıldığında ise davet etmek, çağırarak anlamlarına gelmektedir.²⁷ *Îlâ* cer harfiyle kullanılmasına şu âyetler örnek verilebilir:

أُولَئِكَ يَدْعُونَ إِلَى النَّارِ وَاللَّهُ يَدْعُو إِلَى الْجَنَّةِ

“Onlar cehenneme davet etmektedirler, Allah ise sizi cennete davet etmektedir.”²⁸

أَدْخُ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحِكْمَةِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ وَجَادِلْهُمْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ

“Rabbinin yoluna hikmetle ve güzel öğütle davet et.”²⁹

Rağıb el-İsfehânî (ö. 502/1108), duânın nida ile eş anlamlı olduğunu, farklarının yalnızca nidada, nida harfi yâ'nın kullanılması olduğunu ve ikisinin bir diğeri yerine kullanıldığını, alâ cer harfiyle kullanıldığında teşvik etmek anlamına geldiğini söylemekte ve Kur'ân'daki farklı âyetlerdeki anlamlarını örnekleriyle açıklamaktadır.³⁰ Ez-Zeccâc (ö. 311/923) ise *Meâni'l-Kur'ân ve İ'râbuhu* adlı eserinde duâ'dan kastın tevhid, Allah'ı birlemek olduğunu belirtir.³¹

İbn Manzûr (ö. 711/1311), *Lisânu'l-Arab*'da Ebû İshâk'tan³² naklen duânın üç anlamda olduğunu belirtir. Buna göre duâ:

1. Allah'ı birlemek/tevhid ve senâ etmek. “*Ey Allah'ım! Senden başka ilah yoktur*” ve “*Ey Rabbimiz! Hamd sanadır*” sözlerinde olduğu gibi. Ayrıca şu âyette de aynı anlamdadır:

وَقَالَ رَبُّكُمْ ادْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ إِنَّ الَّذِينَ يَسْتَكْبِرُونَ عَنْ عِبَادَتِي سَيَدْخُلُونَ جَهَنَّمَ دَاخِرِينَ³³

2. Allah'tan afv, rahmet ve O'na yaklaştıracak şeyler istemek. Şu âyette olduğu gibi:

رَبَّنَا اغْفِرْ لَنَا وَلِإِخْوَانِنَا الَّذِينَ سَبَقُونَا بِالْإِيمَانِ³⁴

²⁶ el-A'râf, 7/194. İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XIV, 257.

²⁷ İbn Manzûr, a.g.e., a.y.

²⁸ el-Bakara, 2/221.

²⁹ en-Nahl, 16/125.

³⁰ er-Râğıb el-İsfehânî, *el-Mufredât fi Garibi'l-Kur'ân*, trs., yy., s. 226-227.

³¹ ez-Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân ve İ'râbuhu*, I-V, Beyrut 1988, IV, 78.

³² Burada İbn Manzûr'un, duânın üç manasını naklettiği Ebû İshâk'ın, *Meâni'l-Kur'ân* sahibi Ebû İshâk İbrahim b. es-Sirrî ez-Zeccâc (ö. 311/923) olabileceği tahmin edilebilir ancak onun eserinde bu yönde bir açıklamaya rastlanmamıştır.

³³ el-Mü'min, 40/60.

³⁴ el-Haşr, 59/10.

3. Allah'tan dünyevî nasip istemek. "Allah'ım! Bana mal ve evlat ver" demek gibi.³⁵

Görüldüğü gibi duâ esas itibariyle ve her şeyden önce Allah'ı birlemek, tek ve yektâ olduğunu söyleyerek O'nu senâ etmektir. İkinci olarak ise O'ndan affetmesini, rahmetini ve O'na yaklaştıracak şeyleri istemektir. Kur'ân-ı Kerîm'de de duâ hakkındaki ısrarlı tekrarların bu anlamda oldukları görülmektedir.³⁶ Aynı şekilde hadislerde nakledilen duâların ve duânın anlamının daha çok bu yönde olduğu dikkat çekicidir.³⁷ Üçüncü ve en sonda gelen anlamı ise Allah'tan dünyevî ihtiyaçlar ile ilgili nasipler istemektir.

İbn Manzûr'a göre bunların hepsine duâ denilmesi, yukarıda sayılanların tümüne başlarken insanın "Yâ Allah" "Yâ Rahmân" diyerek çağırması sebebiyledir. duânın bir nida, bir çağırış olması bu ifade ile daha iyi anlaşılmalıdır. duâ deyince yalnızca bu çağırının akla gelmesi gerekmektedir. Bu durumda duâ denilince kültürümüzde anlaşıldığı gibi, sadece Allah'tan dünyaya ait bir şey istemek değil, bununla birlikte esas olarak kulun Allah'a îmanını, tevhidin ikrarını ve kişinin, Allah'ı Rab edinmesinin ifadesi anlamında O'nu senâ ederek O'na rağbet etmesini anlamak gerekir. O'ndan rahmetini dilemesi, afv ve mağfiretini istemesi de buna dâhildir.

Duânın esas itibariyle ve ağırlıkla îman anlamına işaret olduğunu şu âyetten anlamak mümkündür:

ذَلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ هُوَ الْحَقُّ وَأَنْ مَا يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ هُوَ الْبَاطِلُ وَأَنَّ اللَّهَ هُوَ الْعَلِيُّ الْكَبِيرُ.

"İşte Allah budur. Çünkü Allah gerçektir (haktır), O'nun dışında çağırdukları/îman ettikleri ise boştur/bâtıldır. Şüphesiz Allah, O, el-Aliyy ve el-Kebîr'dir."³⁸

Hadis kaynaklarımızda, duâ bölümünü oluşturan hadislere tesbih, zikir ifadeleri ve istiğfar duâlarının dâhil edilmesi de bu sebeptir. Nitekim Müslim'in *Sahih*'indeki duâ ile ilgili bölümün adı en-Nevevî (ö. 676/1277) tarafından bu duruma işaret edilerek verilmiştir.³⁹

Hadis Kaynaklarımızda Duâ

Kur'ân'da duâ ile ilgili âyetlerin bir kısmı yukarıda İbn Manzûr'dan nakledilen duânın anlamı ile ilgili başlık altında verildiği için yeniden ayrı bir başlık açılmamıştır. Hadis kaynaklarımıza gelince kısaca durum şöyledir: duâ

³⁵ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XIV, 257.

³⁶ Müşriklerin Allah dışındaki varlıklara tapmaları ile ilgili olarak uyarıldıkları ayetler bu anlamdadır. el-En'am, 6/40-41; el-Hac, 22/62 gibi. duâ kökünden çok sayıda ayet bu konuyu dile getirir.

³⁷ Konuyla ilgili hadisler ilerleyen sayfalarda söz konusu edilecektir.

³⁸ el-Hac, 22/62.

³⁹ Müslim'in *el-Câmi'u's-sahih* adlı kitabının bab başlıkları aynı zamanda eserin şarihi en-Nevevî tarafından verilmiştir. Bk. İsmail Lütfi Çakan, *Hadis Edebiyatı*, s. 63.

ile ilgili hadisler, hadis kaynaklarımızda önemli yer işgal eder. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.v.) duâya çok önem verirdi. O, ibadetlerini duâ için bir vesile olarak görür; duâyı ibadet, ibadeti de duâ kabul ederdi. Bu konuyla ilgili birkaç hadis şöyledir:

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: لَيْسَ شَيْءٌ أَكْرَمَ عَلَى اللَّهِ مِنَ الدُّعَاءِ.

*Ebû Hureyre (r.a.)'dan, Nebî (s.a.v.)'in şöyle buyurduğu rivâyet edilmiştir: "Allah katında duâdan daha değerli bir şey yoktur."*⁴⁰

عَنْ الثُّعْمَانَ بْنِ بَشِيرٍ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: الدُّعَاءُ هُوَ الْعِبَادَةُ.

*En-Nu'mân b. Beşir (r.a.)'dan, Nebî (s.a.v.)'in şöyle buyurduğu rivâyet edilmiştir: "Duânın kendisi ibadettir."*⁴¹

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: الدُّعَاءُ مُخُّ الْعِبَادَةِ.

*Enes b. Mâlik (r.a.)'dan, Nebî (s.a.v.)'in şöyle buyurduğu rivâyet edilmiştir: "Duâ ibadetin özüdür."*⁴²

Hadis rivâyet kaynaklarımızda müsned, mu'cem ve sünen türü eserler hariç genel olarak duâ ile ilgili hadisler mutlaka bir bölüm ayrılır ve Hz. Peygamber'in duâ ile ilgili birkaçını yukarıda naklettiğimiz hadisleri ile onun yaptığı duâlarını ihtiva eden hadisler bu bölümlerde nakledilir. Söz konusu kaynaklardan bir kısmında bu hadislerin nakledildiği bölümün adı mesela, el-Buhârî'nin *el-Câmi'u's-sahih*'inde "Kitabu'd-De'avât/Duâlar Bölümü,"⁴³ Müslim'in *el-Câmi'u's-sahih*'inde "Kitabu'z-Zikr ve'd-Du'â ve't-Tevbe ve'l-İstiğfâr/Zikr, duâ, Tevbe ve İstiğfâr Bölümü"⁴⁴ Tirmizî'nin *el-Câmi'u's-sahih*'inde "Kitabu'd-De'avât /Duâlar Bölümü"⁴⁵ iken, İbn Mâce'nin *Sünen*'inde ise "Kitabu'Du'â/Duâ Bölümü" şeklindedir.⁴⁶ Diğer hadis kaynaklarında başka adlarla anıldığını da görmekteyiz. Hadis kitaplarının zühd ve rikâk bölümlerinde de duâlar çokça bulunmaktadır. Ayrıca salât, savm, hac

⁴⁰ Tirmizî, De'avât, 1, nr. 3370.

⁴¹ Tirmizî, De'avât, 1, nr. 3372.

⁴² Tirmizî, De'avât, 1, nr. 3371.

⁴³ el-Buhârî, *el-Camiu's-Sahih*, Kitabu'l-İman, 2 (I, 11).

⁴⁴ Ebu'l-Huseyn Muslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî, *el-Camiu's-Sahih*, thk. Muhammed Fuad Abdalbâki, Beyrut 1955-1956 Kitabu'z-Zikr ve'd-Duâ, 47 (IV 2061).

⁴⁵ Ebû İsa Muhammed b. İsa et-Tirmizî, *el-Camiu's-Sahih*, neşr. Ahmed Muhammed Şakir vd. Beyrut t.y. Kitabu'd-De'avât, 49 (V, 425).

⁴⁶ Ebû Abdullâh Muhammed b. Yezid el-Kazvîni, *Sünen*, neşr. Muhammed Fuad Abdalbâki, Beyrut 1975, *Kitabu'Du'â*, 34 (II, 1258).

vb. ibadetlere ve diğer uygulamalara ayrılmış bölümlerde de bu konulara ait duâlar yer almaktadır.

el-Buhârî'nin *el-Câmi'u's-Sahîh*'inde Duâ

Hadis kitaplarının genel karakteristiği şeklinde gerek özel ayrılan bölümde gerekse başka bölümlerde bölümün konusu ile ilgili olmak üzere hemen hepsinde Hz. Peygamber (s.a.v.)'den rivâyet edilen duâlar bulunur. el-Buhârî, *el-Câmi'u's-sahîh*'te duâya özel bölüm ayırmış ve 80. kitab olan bölüme “*Kitabu'd-De'avât/Duâlar Bölümü*” adını vermiştir. Adı geçen bölümde, Hz. Peygamber (s.a.v.)'den nakledilen ve onun çeşitli zaman ve durumlarda yaptığı duâlar ile tevbe, istiğfar vb. Hz. Peygamber'e isnad edilen çeşitli duâları nakletmiştir. İlginç bir şekilde el-Buhârî, bu bölümde duânın tanımına dair kendine ait bir görüş ifade etmediği gibi başka bir bilginine ait herhangi bir nakilde de bulunmaz.

Ancak eserinin ikinci kitabı olan *Kitâbu'l-İman* bölümünün ikinci babının adı “*du'âukum, imânukum*” iken başlıkta/*terceme* verilen bilgi içerisinde “*Duâ, lugatte îman demektir*” şeklinde bir ifade kullanır.⁴⁷ O, bu ifadeyi îman hakkında ilgili kitabın birinci babının tercemesinin son kısmında nakleder.⁴⁸ Bunun sebebi ise şudur: el-Buhârî, îman hakkında görüşlerini naklederken günümüzde mevcut nüshalarda ikinci bab ardından sonra:

قُلْ مَا يَغِبُ بِكُمْ رَبِّي لَوْلَا دُعَاؤُكُمْ.

“*De ki: duânız olmasa Rabbim size değer vermez*”⁴⁹ âyetini nakleder ve bu âyette geçen duâ kelimesinin “îman” anlamında olduğunu belirtmek için “*Duâ, lugatte îman demektir*” ifadesini kullanır. Bu ifadeden anlaşıldığına göre el-Buhârî'nin maksadı, duânın îman anlamında olduğunu açıklamaktan çok, îmanın başka bir detayına ve kullanımına dikkat çekmektir. Fakat onun bu ifadesi, duânın îman anlamına geldiğini de içermektedir. Bir başka önemli husus ise bazı şarihlerin, el-Buhârî'nin bu ifadesinin yalnızca Ebû Zerr el-Herevî (ö. 434/1043) rivâyetinde bulunduğunu belirtmiş olmalarıdır.⁵⁰

İman

Sözlükte eman, emniyet ve güven anlamında olan îman, if'âl vezninde âmene fiilinin mastarıdır. Eğer bu vezindeki hemze tadiye için ise, anlamı eman vermek, emin kılmak, güven vermek demektir. Şayet hemze sayruret ifade eder, fiil geçişsiz olursa o zaman da anlamı, emin olmak, kalbi güven ve

⁴⁷ el-Buhârî, *el-Câmi'u's-sahîh*, Kitabu'l-İman, 2 (I, 12).

⁴⁸ Bazı şarihler, bu kısımda yeni bir bab bulunmadığını ifade ederler. Ancak Concordance esas alınarak yapılan baskılarda yeni bir bab başlığı yapılmış ve yeni bir numara verilmiştir. İlerleyen satırlarda bu konuda geniş bilgi verilecektir.

⁴⁹ el-Furkân, 25/77.

⁵⁰ el-Aynî, *Umdetu'l-Kâri Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, I-XII, Kahire 1972, I, 117.

itimat içinde tutmak demektir.⁵¹ Arapçada îman, mutlak tasdik ve samimi bir şekilde inanıp doğrulamak, tasdik ve teyid etmektir.⁵² Terim olarak ise genel kabul görmüş Ehl-i Sünnet anlayışına göre îman, Allah'tan getirdiği şeylerde Hz. Peygamber'i tasdik etmektir.⁵³

İman-amel ilişkisi üzerine önemli tartışmalar yapılmıştır. Konumuz bu tartışmaları değerlendirmek olmadığından kısaca îmanın korunması ve tekâmülünün ibadetlerle olacağı konusunda genel bir kabul vardır.⁵⁴ Konumuzla ilgili olarak îman-amel bağlamında ele alınması gereken husus, duânın îman ile ilişkisini doğru tespit bakımından amelin îmanın bir tezahürü ve dışa yansımaya olduğunun bilinmesidir. Bu doğru anlaşılıp açık bir şekilde görülünce duânın önemine dair âyet ve hadisleri doğru anlamak mümkün olacaktır.

Başka bir ifadeyle söylemek gerekirse, duâ eden kişi, öncelikle Allah'ın varlığını ve birliğini ve Hz. Peygamber'in O'ndan alıp insanlara tebliğ ettiği şeyleri kesin bir inançla inanıp kabul ederek şirkten uzak durup Allah'a yönelmiş kişidir ya da böyle olması gerekir. duânın îman ile ilişkisi de böylece anlaşılabilir.

el-Câmiu's-Sahîh'in Yûnûnî Rivayeti ve Kaynakları

Günümüzde matbu *el-Câmi'u's-sahîh* nüshaları Yûnûnî (ö. 701/1301-2) nüshalarına dayanmaktadır.⁵⁵ Yûnûnî nüshası da biraz sonra göstereceğimiz gibi, yalnız Firebrî rivâyetine istinad ediyor ise de esas itibariyle o, eserin Firebrî'den nakledilen farklı nüshalarını büyük ölçüde bir araya getirmiştir.⁵⁶ Ayrıca Yûnûnî nüshası da Ebû Zerr el-Herevî (ö. 434/1043) rivâyeti ile *el-Câmi'u's-sahîh'i* günümüze taşımıştır.⁵⁷ Günümüzde yaygın olarak kullanılan bu nüshanın Yûnûnî tarihini şöyle gösterebiliriz:

⁵¹ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XIII, 21 vd.; Firûzâbâdi, *el-Kamusu'l-Muhît*, Kâhire 2008, s. 74-75.

⁵² Şerafettin Gölcük - Süleyman Toprak, *Kelâm*, Konya 1988, s. 87.

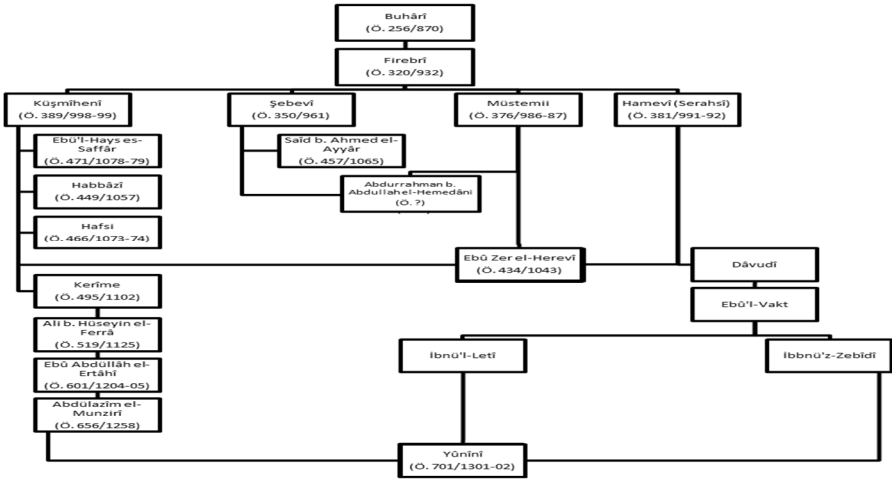
⁵³ a.g.e., s. 88. İman hakkında geniş bilgi için bk. Mustafa Sinanoğlu *DİA*, "İman," İstanbul 2000, XXII, 212-214.

⁵⁴ İman-amel ilişkisi hakkında bk. Şerafettin Gölcük - Süleyman Toprak, a.g.e., s. 104-106.

⁵⁵ Ebu'l-Huseyn Şerafuddin Ali b. Muhammed el-Yûnûnî hakkında geniş bilgi için bk. Fatma Kızıl, *DİA*, "Yûnûnî, Ali b. Muhammed," İstanbul 2013, XLIII, 595-596.

⁵⁶ *el-Câmi'u's-sahîh'in* rivâyeti hakkında geniş bilgi için bk. İ. Lütfi Çakan, *Hadis Edebiyatı*, s. 56-58.

⁵⁷ İ. Lütfi Çakan, a.g.e., a.y.

Şemada *el-Câmi'u's-sahîh*'in Yûnînî rivâyetinin tariki görülmektedir. Bu tarihte adı geçen Ebû Zerr el-Herevî rivâyetinde, yukarıda naklettığımız cümlelerin bulunduğu şarihler tarafından ifade edilir.⁵⁸ Ebû Zerr el-Herevî'nin el-Buhârî'ye Mustemlî (ö. 376/986-7) ve Firebrî (ö. 320/932) aracılığıyla ulaştığı görülmektedir.

İbn Hacer (ö. 852/1449), duânın, îman anlamında olduğu şeklindeki sözü, İbn Abbâs (r.a.)'a ait olduğunu ifade eder ve el-Buhârî tarafından, muallak isnadla rivâyet edilen bu ifadenin İbn Cerîr et-Taberî (ö. 310/923) tarafından mevsul⁵⁹ olarak nakledildiğini belirtir.⁶⁰ Ancak gerçekten mevsul olarak nakledilen ifade, *et-Taberî Tefsîri*'nde, el-Buhârî'nin eserinde rivâyet ettiği "*Duâ, lugatte îman demektir*" şeklinde değildir. Et-Taberî, İbn Abbâs'dan naklen, Kur'an'da geçen "*duâ'ukum*"⁶¹ kelimesinin anlamı olarak yalnızca "*îmânukum*" şeklinde bir açıklama yapmaktadır.⁶² Nitekim bu cümle *el-Câmi'u's-sahîh*'te aynı şekilde İbn Abbâs'a isnad edilerek nakledilmiştir.⁶³ Yani el-Buhârî'nin ifadesi olan "*Duâ sözlükte îman demektir*" cümlesi et-Taberî'nin

⁵⁸ el-Aynî, a.g.e., I, 117.

⁵⁹ Mevsul hakkında geniş bilgi için bk. Mücteba Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, Ankara 1992, s. 225-226.

⁶⁰ İbn Hacer, Hedy's-Sârî, s. 49.

⁶¹ el-Furkân, 25/77.

⁶² Bk. et-Taberî, *Câmi'u'l-Beyân an Te'vili Âyi'l-Kur'an*, thk. Abdullâh b. Abdulmuhsin et-Turkî, I-XXVI, Medine 2001, XVII, 536.

⁶³ el-Buhârî, *el-Câmi'u's-sahîh*, Kitabu'l-İman, 2 (I, 12).

tefsirinde bulunmamaktadır.⁶⁴ İlginç olan ise el-Aynî'nin (ö. 855/1451), *Umdetu'l-Kârî*'de, aynı şeyleri tekrar edip duânın nida ve davet anlamlarına dikkat çektikten ve bazı nakillerde bulunduktan sonra onun da sözün, İbn Abbâs'a ait olduğunu söylemesidir.⁶⁵

el-Câmiu's-Sahîh'i telif ederken el-Buhârî, Fuad Sezgin'in de ifade ettiği gibi, dönemine kadar kaleme alınan tefsir ve filolojik kaynaklardan istifade etmiştir. el-Buhârî'nin hocalarının hocası olan Abdürrezzâk b. Hemmâm'ın, *Tefsîru'l-Kur'ân*'ına baktık. Fuad Sezgin'in, el-Buhârî'nin kaynaklarından olduğunu iddia ettiği bu tefsirde duâ hakkında *el-Câmi'u's-sahîh*'te mevcut ifadeye rastlamadık.⁶⁶ Yine Fuad Sezgin'in iddiasına göre el-Buhârî, açıklamalarını aldığı sahâbenin ve diğer otoritelerin bu açıklamalarını aktarırken senedi hazfetmektedir.⁶⁷ Burada da aynı şekilde senedin hazfedilerek açıklamanın nakledildiği düşünülebilirse de kaynağın kim olduğunu tespit imkânımız bulunmamaktadır. Bu açıklamadan, Fuad Sezgin'in, el-Buhârî'nin kaynaklarından olduğunu tespit ettiği Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm'ın (ö. 224/838) kitaplarında bu açıklamanın yer almadığını anlamaktayız. Ayrıca el-Ahfeş'in (ö. 215/830), *Meâni'l-Kur'ân* adlı eserinde de bu yönde bir açıklama bulunmamakta, o, yalnızca âyette geçen *abee* filinin çekimini vermektedir.⁶⁸

Bu arada duâ kelimesinin îman anlamında olduğu hakkında el-Buhârî'nin herhangi bir kaynak vermemesini tenkit ederek el-Aynî (ö. 855/1451) konu hakkında değerlendirmede bulunarak şöyle demektedir: “*Bazı şarihler 'el-Buhârî, duâ lugatte îman etmektir dedi' dediler. Fakat bunun kaynağını vermesi gerekirdi. Ben lugat ehlerinden hiç kimsenin böyle bir ifade kullandığını görmedim*”⁶⁹

el-Buhârî'nin kullandığı kaynaklardan olan el-Ferrâ'nın (ö. 207/822) *Me'âni'l-Kur'ân*'ında ise âyette geçen “Duâ” kelimesinin “İslâm'a davet” anlamında olduğu müellif tarafından belirtilmektedir.⁷⁰ Râğib el-İsfahânî de (ö. 502/1108) *el-Mufredât*'ta bu yönde bir açıklamada bulunmaktadır.⁷¹

⁶⁴ Bu ifadenin başka kaynağı da bulunmamıştır.

⁶⁵ el-Aynî, *a.g.e.*, I, 117.

⁶⁶ Abdürrezzâk b. Hemmâm, *Tefsîru'l-Kur'ân*, thk. Mustafa Muslim Muhammed, I-III, Riyad 1989, I, 67-72.

⁶⁷ Fuad Sezgin, *Buhârî'nin Kaynakları Hakkında Araştırmalar*, s. 118-119.

⁶⁸ el-Ahfeş, *Meâni'l-Kur'ân*, I-II, Kahire 1990, II, 459.

⁶⁹ el-Aynî, *Umdetu'l-Kârî*, I, 117.

⁷⁰ el-Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, I-III, Beyrut 1983, II, 378. Muhammed Fuad Abdalbâkî, Muhibbuddin el-Hatîb ve Kusayy Muhibbuddin el-Hatîb tarafından tahkik ve neşredilen *el-Câmi'u's-sahîh* nüshasında (I-IV, Kahire 1979) el-Ferrâ'nın bu görüşü nakledilmektedir. Bk. I 20, dipnot: 1.

⁷¹ er-Râğib el-İsfahânî, *el-Mufredât fî Garibi'l-Kur'ân*, d-a-v maddesi, I, 226-227.

Elde mevcut matbu *el-Câmi'û's-sahîh* neşirlerinde söz konusu cümleyi görsek de meselâ Muhammed Fuad Abdülbâki'nin önderliğinde neşredilen *el-Câmi'û's-sahîh* nüshasına bu cümle alınmamış ve bu konu, neşrin dipnotunda⁷² sözün İbn Abbâs'a ait olduğuna işaret edilip manası da Hz. Peygamber'in, İslâm'a daveti şeklinde açıklanmıştır.⁷³

* * *

Bir başka husus da *el-Câmi'û's-sahîh*'in Kitabı'l-İman bölümüne dikkatle bakacak olursak şöyle bir durum görünmektedir. Bölümün ilk bab başlığı:

١ - باب الإِيمَانِ وَقَوْلِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بُنِيَ الْإِسْلَامُ عَلَى خَمْسٍ

şekindedir ve bu bab başlığı altında, başlıkta İslâm'ın beş şey üzerine kurulu olduğu belirtilen hadis rivâyet edilmemektedir. Başka bir deyişle bab'a ismini veren hadis bu bab içinde değil, ikinci bab olarak numaralandırılan babda ve ٢ başlığı altında rivâyet edilmektedir.

Birinci baba ait bir hadisin bu başlık altında verilmesi, bu babın sonradan belirlendiğini göstermektedir. Biz Concordance'a uyarlamak için böyle bir numaralama yapıldığını düşünerek *el-Câmi'û's-sahîh*'in Mehmed Zihni Efendi'nin yönetiminde tabedilen Âmire 1315 baskısına baktık. Aynı numaralamanın orada mevcut olmadığını gördük.⁷⁴ İstanbul 1981 baskısında ise yukarıya açık parantez şeklinde yarıma yakın bir yay ve onun içinde Arapça şu şekilde ٢ iki yazıldığını tespit ettik. Bunun Concordance'a uyarlamak için yapıldığını tahmin ediyoruz. Nitekim İsmail Lütfi Çakan bu baskiya kendisinin, Concordance'a uyarlamak için bab numaraları verdiğini açıklamaktadır.⁷⁵ Anlaşılan o ki bu bab da İ. L. Çakan'ın sonradan koyduğu bablardan biridir. Fakat bu durum yalnızca sözünü ettiğimiz baskı için değil birkaç baskı hariç Yûnini nüshasına istinad eden bütün baskılarda vardır.

Duâ İman İlişkisi Üzerine

el-Câmi'û's-sahîh şarihleri bu konu üzerinde maalesef gerektiği kadar ve yeterince durmamışlar ve yalnızca ifadeyi kabul edip nakletmekle yetinmişlerdir. Yalnızca *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*'de İbn Battâl (449/1057) ve ondan naklen *Umdetu'l-Kârî*'de el-Aynî, duânın *îmana ziyade olması*/îmanı artırması *sebebiyle* duâ'yı, el-Buhârî'nin, îman olarak açıkladığını çünkü duânın amel olduğunu ifade etmekte, böylece el-Buhârî'nin îmanın amellerle artacağı yönündeki görüşünü teyit için bu yönde açıklamada bulunduğunu belirtmektedirler.⁷⁶

⁷² Bk. *el-Câmi'û's-sahîh*, İman, 2 (I 20), dipnot: 1, neşr. Muhammed Fuâd Abdülbâki vdğ.

⁷³ *el-Câmi'û's-sahîh*, İman, 2 (I 20), dipnot: 1, neşr. Muhammed Fuâd Abdülbâki vdğ.

⁷⁴ Bk. *Sahîhu'l-Buhârî*, I-VIII, Âmire, 1315, I, 9.

⁷⁵ İ. Lütfi Çakan, *Hadis Edebiyatı*, s. 58-59.

⁷⁶ Ebu'l-Hasan Ali Halef b. Abdülmelik İbn Battal el-Kurtubi, *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, Riyâd 2000, I,

el-Buhârî'nin gerek İbn Abbâs'tan naklen olsun gerekse kendi sözü olarak eserine derc etmiş olsun, daha önce kısmen değindiğimiz duâ ile iman ilişkisi üzerine düşünmek gerekmektedir. Bu bağlamda Hz. Peygamber'in yaşadığı dönemi dikkate alarak konuya bakmak doğru olur. Müşrikler, ilahî tasarrufa konu olan, yalnızca Allah'tan istenebilecek şeyleri putlara duâ ederek onlardan istiyorlardı. Şu âyette bu anlamda yürütülen uygulamaların yanlış ve bätül olduğu anlatılırken aynı zamanda yaşanan bir gerçek ifade edilerek imanla duâ ilişkisi ortaya konulmaktadır:

إِنْ يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ إِلَّا إِنَاثًا وَإِنْ يَدْعُونَ إِلَّا شَيْطَانًا مَرِيدًا

“Onlar, Allah'ın dışında yalnız cansız varlıkları/putları çağırıyorlar ve onlar aslında yalnız inatçı şeytanı çağırıp yardım istiyorlar.”⁷⁷

Şu âyet iman-Duâ ilişkisine çok açık bir şekilde işaret etmektedir:

هُوَ الْحَيُّ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ فَادْعُوهُ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ.

“O Allah Hayy'dır. O'ndan başka ilah yoktur. Dini O'na has kılarak O'na duâ edin.”⁷⁸

Kur'ân'da imanın duâ ile ilişkisine doğrudan veya dolaylı işaret eden başka âyetler de vardır.⁷⁹ Ancak el-Kehf sûresinde, Ashâbu'l-Kehf kıssası anlatılırken onların “iman”larına işaret edilerek “Duâ”ları anlatılır. Bu âyetler açık bir şekilde duânın iman ile ilişkisini göstermektedir. Âyetler şöyledir:

نَحْنُ نَقُصُّ عَلَيْكَ نَبَأَهُم بِالْحَقِّ إِنَّهُمْ فِتْنَةٌ آمَنُوا بِرَبِّهِمْ وَرِذْنَاهُمْ هُدًى وَرَبَطْنَا عَلَى قُلُوبِهِمْ إِذْ قَامُوا فَقَالُوا رَبُّنَا رَبُّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ لَنْ نَدْعُو مِنْ دُونِهِ لَهَا لَقَدْ قُلْنَا إِذًا شَطَطًا هُوَ لَا يَأْتُونُ عَلَيْهِمْ بِسُلْطَانٍ بَيِّنٍ فَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ افْتَرَى عَلَى اللَّهِ كَذِبًا

“Biz, sana, onların (Kehf Ashabının) gerçek haberlerini anlatacağız: Onlar Rablerine inanmış gençlerdi. Biz de onların hidayetlerini artırmıştık. Ayağa kalktıklarında kalplerini Allah'a bağlayarak metanet verdik de 'Bizim Rabbimiz, göklerin ve yerin Rabbidir. O'ndan başka bir ilahı çağırmayacağız/yardım istemeyeceğiz,⁸⁰ aksi takdirde boş davada bulunmuş oluruz⁸¹ dediler. Şu kavmimiz ise, O'ndan başka

60; el-Aynî, a.g.e., I, 117.

77 en-Nisâ, 4/117.

78 el-Mü'min, 40/65.

79 el-Mümin, 40/60-65.

80 Burada duâ etmek, istiğase, yardım istemek anlamında anlaşılmalıdır ve o zaman o gençler, krala karşı meydan okuyarak “Biz senden yardım istemeyeceğiz, biz yalnız Allah'tan yardım isteriz” demiş olurlar. Dikkatle bakılınca âyet içinde bağlamın da bunu gerektirdiği görülmektedir.

81 Yoksa imanımız boşa gitmiş, boşuna mücadele etmişiz demektir, şeklinde anlaşılması bağlama daha uygundur.

tanrılar edindiler. Onların tanrı olduklarına açık bir delil getiriselerdi ya? O halde Allah'a karşı yalan uydurandan daha zalim/gerçek suçlu kim var!⁸²

Şu âyette de aynı konu dile getirilmektedir:

إِنَّ رَبَّكُمُ اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ ثُمَّ اسْتَوَىٰ عَلَى الْعَرْشِ يُغْشِي اللَّيْلَ النَّهَارَ يَطْلُبُهُ حَثِيثًا وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ وَالنُّجُومَ مُسَجَّرَاتٍ بِأَمْرِهِ أَلَا لَهُ الْخَلْقُ وَالْأَمْرُ تَبَارَكَ اللَّهُ رَبُّ الْعَالَمِينَ. اذْعُوا رَبِّكُمْ تَضَرُّعًا وَخُفْيَةً إِنَّهُ لَا يَحِبُّ الْمُعْتَدِينَ. وَلَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ بَعْدَ إِضْلَاحِهَا وَاذْعُوهُ خَوْفًا وَطَمَعًا إِنَّ رَحْمَتَ اللَّهِ قَرِيبٌ مِّنَ الْمُحْسِنِينَ .

“Şüphesiz Rabbiniz Allah, gökleri ve yeri altı günde yarattı, sonra Arş’a istivâ etti (egemenlik kurdu). O, geceyi, durmadan onu takip eden gündüze bürüyüp örtmektedir. Güneş, ay ve yıldızlar emrine boyun eğmektedir. Dikkat edin, yaratma ve emir O’nundur. Âlemlerin Rabbi Allah ne yücedir. Rabbinize yalvararak ve gizlice duâ edin. Çünkü O, haddi aşanları sevmez. Yeryüzü ıslah edildikten sonra, orada fesat çıkarmayın. Korkarak ve umarak O’na duâ edin. Şüphesiz Allah’ın rahmeti iyilik edenlere yakındır.”⁸³

Bu âyetlerde anlatılan kıssada, söz konusu edilen gençler îmanları sebebiyle mahkemededirler ve krallarına îmanlarından vazgeçmeyeceklerini, inandıkları Allah’ın gerçek olduğunu, haksız ve zalim kralın karşısında delil de getirmeden Allah’ı inkâr eden kavimlerinin asıl suçlu olduğunu, kraldan yardım istemeyeceklerini ve tek olan, inandıkları Allah’tan yardım isteyeceklerini Allah tarafından kalplerine verilen metanetle açık ve mertçe söylemişlerdir. Kıssada vurgunun îman olduğu âyetlerin siyak ve sibakından da anlaşılmalıdır.

Esas itibarıyla duâ Allah’ı birlemek, tek ve yektâ olduğunu söyleyerek senâ etmek; O’ndan afvını, rahmetini ve O’na yaklaştıracak şeyleri istemektir demiştik. Kur’ân-ı Kerim’de duâ hakkındaki ısrarlı tekrarların da bu anlamı vurguladıklarını belirtmiştik. Aynı şekilde hadislerde de daha çok bu anlamına dikkat çekildiği görülür. Yani duâ kültürümüzde anlaşıldığı gibi sadece Allah’tan dünyaya ait bir şey istemek değil, bununla birlikte esas olarak kulun, Allah’a îmanını, tevhidin ikrarını ve Allah’ı Rab edinmesinin ifadesi olarak yine kulun O’na rağbet etmesi, O’nu senâ etmesi, O’ndan rahmetini dilemesi, afv ve mağfiretini istemesidir. Nitekim hadis kaynaklarımızda duâ bölümünü oluşturan hadislere hadisçiler tarafından bu anlamları içeren hadislerin dâhil edilmesinin sebebi de budur.

Duâ neredeyse bütün dinlerde bir tapınmanın ifadesidir ve inançtan kaynaklanır. Hz. Peygamber’in de duânın, ibadet olduğunu belirtmesi

⁸² “Gerçek suçlu, Allah’a karşı yalan uyduran bu kavmimiz değil mi?” el-Kehf, 18/13-15.

⁸³ el-A’râf, 7/54-56.

bundandır.⁸⁴ Yüce Allah Kur'ân'da, müşriklerin, inançları gereği yaptıkları duâlarına işaretler duâyı, iman ile neredeyse eşitleyerek açıklamalarda bulunmuştur.⁸⁵

Duâ etmek önemli bir ibadettir ancak duânın kendisi imanın bir tezahürüdür. Kur'ân'da "Allah'tan başkasına duâ etmek," "Allah'a duâ etmek" şeklinde geçen ifadelerin iman bahislerinde geçmesi de bunu göstermektedir. Hz. Peygamber'in çalışmamızın ilk satırlarında naklettiğimiz hadisleri de el-Buhârî'yi doğrular mahiyettedir. duâ aynı zamanda Allah'ı senâ ve ta'zim, O'na boyun eğerek sığınmak ve kulluğun ifadesi olduğu için duâ etmeyenler Kur'ân'da müstebkir olarak ifade edilmiş, devamındaki âyetlerde de iman edilmesi emredilmiştir.⁸⁶

Duâ esas olarak tevhidin algılanması ve davranışlara yansımaları ile ilgili olduğu için Kur'ân'da duâyâ çok önem verilmiştir. Yüce Allah bu konuda mealen: Siz, Allah'ın size verdiği mallarınızı ve rızıklarınızı sahibi olduğunuz kölelerinize, yaratılmışlıkta onlarla eşit olduğunuz halde paylaşmazken, ulûhiyetin bütün vasıflarına sahip, Ferd ve eşsiz olan Allah'ın tasarruflarına hem de kendisiyle eşit olmayan putları nasıl ortak kılarıyorsunuz?"⁸⁷ diyerek tevhidin ve dolayısıyla imanın duâ ile ilişkisine bir örnek vermektedir. Kur'ân'ın, bütünüyle bir duâ olup en önemli iman konularını içeren el-Fâtiha sûresi ile başlaması, takip eden sûrelerde Allah'tan başkasına duâ etmeyi yalnızca Allah'a duâ edilmesini emreden âyetlerin sık sık tekrar edilmesi ve peygamberlerin duâlarına çok yer verilmesi duânın dinimizde iman gibi çok önemli olduğunu göstermektedir. Ayrıca Allah'a yapılan duânın, sahibinde imanın bulunduğu delaleti sebebiyle de duâ-îman ilişkisi güçlü bir ilişkidir.

Sonuç

İslâm'ın Kur'ân'dan sonra ikinci önemli kaynağı olarak kabul gören kitabın sahibi el-Buhârî, *el-Câmi'u's-sahih* adıyla meşhur olan eserinin Kitabu'l-İman bölümünde imanın anlamını ve içeriklerini anlatırken el-Furkân sûresinin 77. âyetindeki

قُلْ مَا يَغْبِئُكُمْ رَبِّي لَوْلَا دُعَاؤُكُمْ

cümlesinde geçen "Duâ" kelimesinin iman anlamında olduğunu belirtir. Onun aslında kastettiği şeyin, duânın iman anlamına geldiğini ifade etmek değil Kur'ân'da iman yerine duâ kelimesinin kullanıldığına işaret etmek olduğu anlaşılmaktadır. O bu konuda yalnızca da değildir. Müfessirlerin önemli bir

⁸⁴ Tirmizî, De'avât 1, nr. 3372.

⁸⁵ el-Mü'min, 40/60-65.

⁸⁶ Bk. a.y.

⁸⁷ Benzer başka âyetlerle birlikte bk. er-Rûm, 30/25-28.

kısmı aynı görüştedir. Elbette bu, duânın, aynı zamanda îman anlamını içerdiğini ya da duâ-îman ilişkisini ortaya koymaktadır.

Konu üzerine yaptığımız çalışmada öncelikle el-Buhârî'nin "*Duânın lugatte îman anlamında olduğu*" iddiasının eserinin her nüshasında bulunmadığını, bilginlerin, bu cümlenin yalnızca Ebû Zerr el-Herevî rivâyetine istinad eden nüshalarda bulunduğunu açıkladıklarını tespit ettik. Onların bu iddialarına göre aslında el-Buhârî, burada İbn Abbâs'a ait bir sözü nakletmektedir.

Konunun iyi anlaşılabilmesi için günümüzde mevcut baskıların çoğunun dayandığı rivâyet olan Yûnûnî nüshasının el-Buhârî'ye kadar olan tarihini çalışmamızda bir şema ile göstererek konuyu inceledik. Binlerce nüsha arasında birtakım farklılıkların bulunması tabiidir. Ancak eserin kendisine baktığımızda ifade el-Buhârî'nin kendi sözü imiş gibi görünmektedir. Bazı şarihlerin ifade ettikleri gibi eğer orada yeni bir bab yoksa ve bizim tahminimiz gibi, Concordance'a uyarlamak için sonradan konulmuş ise sözün İbn Abbâs'a ait olma ihtimali güçlenmektedir.

Şârihlerden bir kısmı bu sözü eserine alırken el-Buhârî'nin kaynak belirtmemesinin yanlış olduğunu ifade ettikleri görülse de aslında, sonradan konulduğu anlaşılan yeni bab numarasının sözün İbn Abbâs'la irtibatını kopardığı anlaşılmaktadır. Bu durumda aslında el-Buhârî sözün kaynağını belirtmiş demektir. Yani söz İbn Abbâs'a aittir ve bizce de doğru olan budur. Nitekim bazı şarihler sözü et-Taberî'nin İbn Abbâs'a kadar mevsul olarak naklettiğini ifade etmektedirler. Ancak elde mevcut nüshada et-Taberî tarafından nakledilen ifadenin el-Buhârî'nin eserinde aktardığı sözün aynı olmadığı, el-Buhârî'nin naklettiği ifadenin farklı olduğunu da belirtmeliyiz.

Çalışmamızda kavram olarak duânın îman ile ilişkisini inceledik ve bazı âyetlerde yakın ilginin ifade edildiğini, pek çok âyette de bu ilgiye işaret edildiğini tespit ettik. Aynı şekilde duânın îman ile ilişkisini gösteren hadislerin de bulunduğunu gördük. Zaten bütün dinlerde duânın önemli bir yer tuttuğu malumdur. Özellikle müşriklerin putlara duâ ettiklerini ifade eden âyetlerden konunun onların îmanlarına delaleti şeklinde ortaya konulduğu anlaşılmaktadır.

Sonuç olarak karşılaştığımız pek çok çalışmada el-Furkân sûresinin 77. âyetinde geçen "Duâ" kelimesinin yalnızca ibadet anlamında olduğu şeklinde açıklamalarda bulunulması ve ondan ibaretmiş gibi anlaşılması âyeti doğru anlamak için yeterli değildir. İbn Abbâs'ın söylediği gibi söz konusu âyette "Duâ" kelimesinin "îman" olarak anlaşılması hem âyetin doğru anlaşılmasına hem de duâ-îman ilişkisinin doğru kavranılmasına katkı sağlayacaktır.

Konumuz duânın önemi olmadığından bu yönde açıklamalar kısa tutulmuştur. Kavram olarak duâya bakıldığında ise onun îman mesabesinde olduğu, en azından îmanın tezahürü olması sebebiyle îman ile eş değerde anlaşılması gerektiği görülmektedir. Kur'ân'da Yüce Allah pek çok âyette, sırf

bu nedenle müşriklerin Allah'ın dışındaki varlıklara duâ etmelerini, putlara yalvarıp yakarmalarını ya da onları çağırılmalarını yermiş, gerçek Rab Allah'a duâ etmelerini ısrarla istemiştir.

Hz. Peygamber'in, duâlarına başlamadan önce Allah'a îman ettiğini ifade etmesi, O'nun güzel isimlerini zikrettikten sonra duâ etmesi de duâ-îman ilişkisinin güçlü olduğunu göstermektedir. Bu sebeple de her biri diğerinin yerine kullanılmıştır.

“Buhârî'nin Sahih'inde Kavram Olarak Duâ ve İman İle İlişkisi”

Özet el-Buhârî, eseri *el-Câmi'u's-sahih*'in 80. bölümünde duâya dair hadisleri nakleder. O, bu bölümde kavram olarak duânın anlamı üzerine herhangi bir açıklamada bulunmazken, eserinin ikinci bölümü olan *Kitâbu'l-İman*'da, el-Furkân sûresinin 77. âyetinde geçen “Duâ” kelimesinin “îman” anlamında olduğunu ifade eder. Ancak el-Buhârî'nin bu açıklaması, eserinin bazı nüshalarında yer almadığı gibi duâ'nın neden îman anlamında olduğunu ve bu ifadenin kaynağını da belirtmez. Bu araştırmada el-Buhârî'nin söz konusu ifadesi üzerinde durulmuş ve kaynakları araştırılmıştır.

Atıf: Tokpınar, Mirza, “Buhârî'nin Sahih'inde Kavram Olarak Duâ ve İman İle İlişkisi”, *Hadis Tetkikleri Dergisi*, (HTD), XI/1, 2013, s. 7-25.

Anahtar Kelimeler: el-Buhârî, el-Câmi'u's-sahih, duâ, İman